

Nina Dragičević

NEMOGOČE

Beletrina*

Kazalo

9	TOPOLOG
17	SLIŠATI JE
36	ZBRALO SE JE VEČ SPOSOBNIH MOŽ
49	MOGOČE
75	DOBROZNANA NAŠA GOSPA REPATICA
93	ENA MARIJA, DVE MARIJI, NOBENE MARIJE
95	PA DA ŽIVIMO V VZPOREDNIH SVETOVIH
110	NEKDO TE JE LJUBIL, MOČNO, MOČNO
139	VSE MARIJE
141	NEKAJ NA NAS JE BILO PREVEČ
167	GLAS, KI JE, KI GA NI, KI JE
194	LAKOTA

*Prej niste vedeli, ali ,sem',
zdaj pa ne veste, kaj to pomeni.*
– Judith Butler

*In kako je človek stokrat truden
in kako naš svet je stokrat čuden,
ko na vse molči.*
– Ana Gale

nèmogòč tudi **nèmogóč** -óča -e prid. (ě-ò ě-ó; ě-ō ě-ó)

1. *ki ni mogoč*: tu je dvom nemogoč; v tistih krajih je življenje skoraj nemogoče / doseči hoče nemogoče cilje; ponovna izdaja knjige je nemogoča; vrnitev je zdaj nemogoča

2. ekspr. *ki zaradi svojega vedenja, ravnanja vzbuja nenaklonjenost, odpor*: biti nemogoč mož in oče; ta človek je nemogoč; imeti nemogočo ženo

3. ekspr., s širokim pomenskim obsegom *slab, neprimeren*: ima nemogoč plašč / to je nemogoč izraz; njegovi prevodi so nemogoči; vozil sem po nemogočih cestah / imeti nemogočo pokojnino *zelo nizko*

Slovar slovenskega knjižnega jezika

NEMOGOČE

TOPOLOG

Nikoli ni bilo mišljeno, da se bodo ta življenja zapisala. Niti ta življenja si niso predstavljala, da bi lahko bila zapisana. Kdo pa naj bi jih zapisal?

Nimamo časa zase. Nato gremo delat. Kdor meni, da se ima v oblasti in da se celo lahko ima v oblasti, je že padel v mysticizem in mu torej ni pomoči. Če pa bi mu že hoteli pomagati, tega časa nimamo. Vi, ki ste se dali v lastno ujetništvo in temu pravite življenje, tako nekako pravi X v romanu Catherine Lacey.¹ Zadnjič smo se pogovarjali o tem, da se pogovarjamo le o delu. Ne pogovarjamo se o življenju, je dejala Toti. Ko Toti reče življenje, misli dobro življenje, in vsi nekako vemo, kaj misli s tem. Tega nikoli ne zapišemo.

Mnoge, ki so hodile, za katerimi hodim, hodim za nami, nas hodim, so v vseh omembe vrednih vidikih živele prav dobro. Meščanke, plemkinje, *znane* meščanke. Hčerke trgovcev in orglarjev, nikdar lačne in vedno jim kladivca tolčejo po glavi. Žene trgovcev in bankirjev, nikdar lačne in vedno brezdelne. Najhujše, kar se ti lahko zgodi, je seveda meščanstvo, so si mislile druge. Sploh v Ljubljani. Tako kot je najhujše, kar se ti lahko zgodi v Ljubljani, to, da si v Ljubljani, so se muzale. Lepo nam je.

Te, druge, so verjetno bile revne in kakšne izmed njih nocoj ne bo. Vseeno bodo prišle. Začne se

brez glasu, kar ne pomeni brez glasu, pač pa neopazno. Vse je na poslušalcu. V eseju *Auditory Poverty and its Discontents* zagovarjam, da velja glasovne dogodke obravnavati v ekonomski in politični sferi, torej kot pojave, ki zanimive materije nimajo v razmerju s čutili, pač pa z družbenostjo poslušalca. Problem, ki mu pravim *avditorna revščina*, ni v tem, da subjekt izvora zvoka ne govori, ne zvoči, in tudi ne v tem, da ni slišen, pač pa da lahko zase, ki ga določajo kategorije reprezentacije in njene interpretacije, zanesljivo predvideva, da je deloma ali povsem izven območja poslušanosti. Ne poslušljivosti, pač pa poslušanosti. Izven območja interesa, usmerjenega v njegovo zvočno reprezentacijo.

Problem avditorne revščine ni univerzalen. Določa ga tisto, čemur pravimo intersekcionalna matrika reprezentacije, v katero sodi, med drugim, reprezentacija navzočnosti glasu in njene interpretacije. Pojavnost glasu razumimo najprej kot vsak izrek, vsako artikulacijo misli, v kateremkoli formatu. Tu jo razumimo tudi kot tisto pojavnost, ki ima, je imela ali pa lahko ima potencialnega poslušalca. Glasbena kompozicija je artikulacija misli.

Mnogo razlogov bi utegnili naštet, če bi nas zanimalo, zakaj neka kompozicija, neka raba glasu, nima poslušalstva, četudi bi ga lahko imela. Eden izmed njih je ta, da nekatere rabe glasu niso prepoznane za relevantne – preden se zgodijo ali po tem, ko so se zgodile. To lahko ali pa ne pomeni, da nekatere misli niso prepoznane za relevantne. Dovolj relevantne, da bi vanje bila investirana poslušalska pozornost. Zanesljivo pa ne dovolj relevantne, če in ko pridejo v specifični

materialni podobi in/ali iz specifičnega objekta izvora zvoka.

To, da glas ni prepoznan za relevantnega, lahko ima različne učinke. Na primer. Avtorica kompozicije nemudoma preneha s komponiranjem, ker ji je jasno, da govori le sama sebi. In da se to najverjetneje ne bo spremenilo v doglednem času. Časa, kot je znano, nima. Lahko ne preneha, a svoj izrek spremeni tako, da bo postal relevanten. Lahko vztrajno nadaljuje, brez spreminjanja bistvenih elementov sintakse in estetike komponiranja. Če neha, se ne zgodi nič drugega kot to, da je nehala. Kakšne učinke ima to na njeno osebnost, težko napovemo, kajti ni vsak svoje sreče kovač. Če spremeni in ji s tem uspe, ji ni uspelo, ker se je zgolj predala neki drugi obliki avditorne podrejenosti. Če vztrajno nadaljuje, govorimo o dogodku-poskusu. Kako silna moč, poskus. Vedeti za prepreko, več njih, nenehno njih, za utišanje, prekinjanje, mimohod. In vendarle poskusiti. In spet. Ne zaradi uspeha, zaradi poskusa. Vse je na poslušalcu.

»Drzniti si pisati, drzniti si komponirati: za nadarjene ženske nič manj kot izziv, nič več kot dejanje upora,« pravi Marcia J. Citron. Toda če se avtorica odloči, da ne bo ustvarjala, potem se kompozicije pač ne bodo pojavile. »Ta ženska bo pozabljena« – ali se je je kdo spomnil, preden je bila pozabljena? –, izločena iz »akumulacije zgodovine« – akumulacija zgodovine: arhivi, dokumenti, partiture, oralna zgodovina, časopisni izrezki, spomin, selekcija –, »iz katere nastajajo repertoarji in pozneje kanoni«² – ali bi vanje sicer vstopila? – ali bi v njih želela biti? –

Nikoli, nikoli ni bilo mišljeno, da se bo ta življenja zapisalo.

Sicer pa, ali bi vsak, ki bi ga doletela najhujša usoda, se pravi poklic umetnika, želel biti zapisan, da ne rečem slaven? Tu, na Slovenskem? Nikoli in nikdar. Tu, v tej mlaki, ima umetniško delo z umetnostjo natanko nič. Tu te vržejo pred komisije, ki se kar naprej spreminjajo, in zdi se, da vsaka nova o umetnosti ve manj kot prejšnja, kar je tako rekoč nemogoče. Tu presojuje birokrati, ljudje reda, starega reda, brez vsake avtonomne ideje, brez žara v duši, brez strasti. Gola oblast.

Ničesar, ničesar me ni tako strah kot komisij na področju umetnosti. Ne zato, ker vem, da odločajo o bodoči kakovosti mojega življenja in da umetnike kratko malo suvajo v revščino, pač pa zato, ker so to ljudje, ki se zavestno namenijo odločati o življenjih drugih ljudi, ljudje, ki si torej brez vsake prisile, povsem prostovoljno prizadevajo za to, da bi bili oblast.

One pa, ki so bile tu, a o tem nihče nič ne ve, ker nihče več nič ne sprašuje, so bile tu mnogo pred tem, ko so tu bile komisije, kot jih poznamo. Njihove komisije so bile manj monumentalne, manj določljive, pogosto brez imen, vsenavzoče. Učili so nas, da je nekje tu živela ena sama skladateljica, Josipina Turnograjska. Pred seboj jih imam tri ducate. Kje se je zataknilo? Na radiu Ars trenutno vrtijo Frédérica Chopina in Philipa Glassa.

Ženske, ki so prispele sem, so ženske zato, ker jim tako pravimo. To ni prostor identitete, ni perspektiva samoidentifikacije, temveč prepoznanja in njegovih učinkov. Da so postale ženske, so zakrivili vsi drugi. Nobena izmed njih, ugibam, se temu ni uprla. Razen Salome. Salome jih je vse po vrsti naplahtala in je v prostoru, kjer so proizvajali ženske, postala ženska, ne da bi jih o tem obvestila, in potem je vse obvestila in odzivi so bili mešani. Pri preostalih, ki so postale ženske, ker so takrat tam, ki je tu, proizvajali ženske, so odzivi bili razmeroma dobri. Potem pa je prišel nekdo, ki je dejal, da odzivi na ženske morda sploh niso potrebni, če niso kar škodljivi, in potem se nanje ni odzival nihče več.

Vedno smo prepozni. Nelagodje, ki ga predstavlja skladateljica, je nelagodje, ki je nastalo mnogo po tem, ko je za trenutek zapustila prizorišče. O avditornem spominu še nismo govorili. Ko se srečamo v mestu, si pravimo, dajmo se kaj videt. Ko se vidimo, ne zdržimo, upamo, da se bomo končno enkrat videli. Nevzdržnost dolgega stika: povesod same družine, ni videti, da bi sploh še kdo bil povezan. Iz skladateljic so medtem po svetu v zadnjem desetletju nastali mnogi sezname skladateljic. Navedli so jih in potem odšli domov. Od njih pa ne duha ne sluha. Svoboda življenja izven akumulacije zgodovine? Zvoka nima smisla loviti, vedno smo prepozni, pa tudi sicer me nobena izmed njih ni nič vprašala.

Vključiti mnoge avtonomne zvoke v eno shemo: Pravijo, da lahko hkratnost samostojnih zvokovnih pojavov povzroči obračanje želodca. Zvok torej poganja kolesje, produkcijo. V zgodbi

Rose Mulholland *The Haunted Organist of Hurly Burly* Lisa ne more nehati igrati na orgle. Pravijo, da jo je obsedel demon. Da zato tako. Ne more in ne more nehati. Ne morejo več poslušati, ne morejo. Sobo, v kateri so orgle, zazidajo, da ne bi mogla vanjo. Da ne bi več igrala glasbe. Potem Lise ne najdejo. Medtem ji je nekako, kako, ne vedo, ker je nihče ni nič vprašal, uspelo priti skoz zidove, nato so jo tam, pri orglah, v sobi, ki so jo naredili neprepustno, da ne bi šla vanjo, da bi nehala igrati na orgle, da jim ne bi bilo treba poslušati glasbe, v sobi, ki so jo torej zazidali zanjo, se pravi, zase, da ne bi poslušali, da ne bi in ne bi in ne bi poslušali, v tej sobi, med temi zidovi, jo nato najdejo, a je že umrla. Potem je ne poslušajo več in so veseli. Potem tudi oni umro in torej ne poslušajo več.

»Tiranija sili v neumno poenostavljanje, utiša pluralnost glasov, prepoveduje nasprotnost misli in s svetlim premazom enotnosti prekrije vse, kar je globoko razdeljeno in kompleksno,« piše Tony Kushner.³ In tako ne drži, da tu, v tem prostoru, skladateljic pač ni bilo, pa tudi ne, da so si z vsemi močmi prizadevale, da bi ustvarjale, a so jih na licu mesta prepovedali, ukinili. To, da jih ni bilo *v preteklosti*, je pojav *sedanjosti*, post factum zazidava, učinek znanstvenega dela tukajšnje sedanjosti, rezultat dela neznane komisije, benevolentnih, dobromislečnih raziskovalk in raziskovalcev, ki so sedimente navzočnosti prekrili s svetlečim premazom enotnosti, pravzaprav celo enosti. In tako so skladateljice na Slovenskem videti kot nemogoč pojav. In temu se reče tiranija.

In tako za njimi hodim, po tihem in skrbno,
nobenega napora, ničesar in nikogar ne iščem,
desetletje teče, odkar tako po tihem hodim –
»Iz tilnika sprosti svoja ramena« – za njimi,
torej za nami, torej nas, nenavadna seizmična
dogajanja, za vsak slučaj po tihem hodim in
gromko – »Še enkrat pogoltne slino.« – in
razmišljam, kako sem v neki knjigi zapisala,⁴ da
z mano *ni lahko* – »V pripravah.« –, nikdar ni
bilo mišljeno, da se bodo ta življenja zapisala,
vse skupaj se lahko zdi nemogoče, dejali so, da
niso, da resnično ne morejo biti resnične, zdi
se, da so nemogoče, vedenje se vedenju upira –
»Narašča.« –, in nemogoč napor, nemogoči časi,
njih poploščenje, nujno tako, edino tako, manj
grbin, širši horizont hoditi, hoditi dolgo časa, in
tako se one zdijo takšne, ki se niso mogle zgoditi –
»Ton gre v izjemne višine.« – in da se tudi niso
zgodile, ali takšne, ki so se morda zgodile, a je
bilo vse, kar je bilo povezano z njimi, naravnost
nemogoče, naporno, izven, izven česa?, naposled
na prašnih podstrešjih, v arhivskih mapah, v
neznatnih zapisih, toda ne, ne tam, zlasti izven –
»Neskončno brnenje, ki se samoobnavlja.« –
podstrešij, map in zapisov, to tu je o podatku,
ki ga ni, nemogoče, zdi se tako – »Samo se
proizvaja.«⁵ –, kakor koga vprašaš, kakor kdo
poslušša, to poslušanje poslušam,
nato možen zasuk,
nato še kako mogoče.

Grafika iz romana Grofica beračica ali usodni doživljaji grofovske hčere, 1902.

SLIŠATI JE

Slišati je govore in javna zborovanja in javna kaznovanja, glasove koz, kozlov, konjev, ovac, zvoke pušk in strelnih cevi, licitacije in lamentacije, pridige, veseli smeh in »glasen porogljiv smeh«,¹ prasketanje drv in cvrčanje kože, vztrajne krike tistih, ki so jih zaradi očitanege jim satanističnega delovanja zažgali na grmadah. Slišati je mnoge jezike in mnoge izgovorjave, tudi tistih, ki »izgovarjajo prav surovo in vlečejo besede po slovanskem načinu prav na dolgo«. V Jelšanah gospa kriči: »Ne damo Slovenije.«² Oktobrske noči je v Ljubljani posebej bučno, kajti »neka kmečka žena, ki je umorila moža, da bi se z drugim poročila«, je zažgala ječo in »s strašnim vpitjem« dosegla, »da so ji odprli«. Kasneje jo sicer ujamejo, sledi kaznovanje, a tudi to ne gre zlepa, kajti gospa je »kar naprej tekala okrog stebra, dokler je rabelj ni obglavil«.

Pozorno uho sliši šumenje ajde, tlačenje namočene pšenice z umitimi nogami, curljanje jabolčnega soka iz stiskalnice, trenje orehov. Na Dolenjskem rase zel »dutroa«, ki ima psihoaktivne učinke. Dekle z gradu so nabrale dutrina semena, ker so jim menihi dejali, da gre za neko drugo zel, dobro za konje. »Seme pa se je v omari pomotoma pomešalo z lečo in od te mešanice so nato dali služinčadi jesti.« Sledile so ure in ure razgrajanja in trušča, kajti »ti so vsi skupaj postali nori«: klekljarica je metala »klekeljne sem ter tja«, drugi je ril po tleh, tretji z usti pulil travo, četrti je »šel v kovačnico in vpil, naj mu pomagajo ribe loviti, češ da plavajo po kovačnici kar v gručah«, sobarica pa je prišla in kriče povzela, »glej, vsi hudiči iz pekla prihajajo!«. V Mariboru vzklikajo: »Maribor, daj gol.«

Slišati je klicanje pijavk, renčanje in tuljenje psov. Slišati je »škrjanca, liščka, ščinkavca, drozga, kosa, čizka«. Včasih priletijo žerjavi. Takrat pastirji »govoré ali vpijejo: ‚Čiče golobar, pou naprej, pou nazej, varej, da te vouk ne ujej! Le okule, le okule, le okule!‘«, medtem ko ribarji med ribolovom in rakolovom »žvižgajo na usta določen napev in čudno melodijo«, čebelarji pa poleti, ko »čebele rojé, vzamejo železno ali bakreno ponev, bijejo po njej s paličko in žvižgajo«. V gozdu je slišati »močno pokanje in tleskanje, kakor pokajo vozniki z bičem«. Polhi. Ampak »ljudje pravijo, da vrag nima moči, pregnati to živalco iz človekove obleke, če se skrije vanjo. Kadar je slišati tisto pokanje in se oglasi še žvižg«, velja karseda hitro zbežati. Vzroka za ta hrup nihče ne ve, »razen da vrag vsakogar podere, kdor se mu ne umakne, ko zažvižga«.

Med Logatcem in Vrhniko ljudje tulijo in vpijejo v luknjo, od koder voda včasih teče, včasih pa ne, a bi bilo dobro, če bi. Blizu gradu Graben je skala, »pod katero je slišati ropotanje, rogoviljenje in bučanje, kadar čaka nekoga smrt zaradi nesreče«. Slišati je močno deroče vode, manj deroče vode, pljuske konjev, ki padejo v vodo, ljudi, ki padejo v vodo. V mlako je padel fant, ki je s prisluškovanjem izvedel, da bosta šli dve mladenki na breg čakati, da se jima na gladini vode prikažeta podobi bodočih ženinov. Mladenič je hipoma splezal na vejo, tik nad mlako, da bi se v njej izrisala njegova podoba in tako eni izmed mladenk pokazala, da je prav

on njej sojeni ženin, toda veja se je odlomila, »tako da je z velikim hrupom in šumom štrbunknil v vodo«. V vodo padajo ljudje tudi v Ljubljani, kjer se meščani »v poletnem času zvečer po večerji vozijo z vsakovrstno godbo sem ter tja« po Ljubljani. »Reka se plazi milo in tiho ter ne moti s šumenjem ubranih zvokov«, razen tistikrat, ko je neka skupina res padla v vodo in tako zmotila ubrane zvoke.

Včasih koga zadene strela. Malo prej je že slišati zvonjenje zvonov, kajti slišati je tudi grmenje. »Preprosto ljudstvo meni, da pripravljajo točo coprnice; zato začno zvoniti z vsemi zvonovi, brž ko opazijo, da se bliža nevihta.« Vsi morajo ves čas stražiti pri zvonu, »da morejo precej, ko se začne bliskati in grmeti ali ko se nebo črno pooblači, z vsemi zvonovi zvoniti«, saj zvon »daje močan zvok, ki sega silno daleč in visoko v zrak, razgiba in razdeli torej oblake ter jih razganja«. Če na Kočevskem nastane nevihta, »gredo možje in žene iz hiš, pokleknejo, iztegnejo roke proti nebu, vpijejo in prosijo« za božjo milost. Drugod ob hudi nevihti »močno nabijajo velike dvojne puške«, streljajo v zrak, v Zagorju pa dijaki vzklikajo »maske dol!«. ³

Pred Ljubljano poka najbolj na strelišču za deželne uradnike in strelišču za meščane, medtem ko je nedaleč od mesta zverinjak. Na gradu pa je »visok stolp; viden je sredi mesta in se imenuje stolp piskačev. Tu je lep rog, prav znamenit zaradi svojega umetnega glasu. Zvečer, ko se dan in noč poslavljata, včasih tudi zjutraj, doni ta rog kake četrte ure in se sliši precej daleč iz mesta.« V stolpu je hodnik, »s katerega se ob enajstih dopoldne poleti skoraj vsak dan, večkrat pa tudi pozimi, oglasijo mestni stolpni čuvaji v svoji zeleni mestni opravi s tremi pozavnami in trobento ali kornetom.« Čuvaj mora vsako nočno uro zavpiti »,Čuvaj! čuvaj!« nato pa pozvoniti z zvončkom.« Zvonovi zvonijo tudi takrat, ko se pričinja čas ribolova na Cerkniškem jezeru. Takrat »mora pozvoniti v cerkvi sv. Kocijana. Ko zadoni zvonjenje in ga ljudje zaslišijo, popusté delo na polju, se naglo zbero s saki, vržejo obleko in sramežljivost raz sebe in hité k jezeru čisto nagi in goli, kakor so iz materinega telesa na svet prišli.« V Črnomlju vzklikajo, »naj vlada pošlje na mejo vojsko«. ⁴

Nekatere vrste »ropotanja« človeka »opogumijo, da udari«. Tako so se bili nekega dne vaščani kregali, ampak ko je »možak komaj začel zganjati ropot z bobnom, glej, so si bili dobri vaški hudiči vsi skupaj v laseh in se tako pošteno in bogato obdelovali s pestmi, da med njimi skorajda ni bilo nobenega, ki ne bi krvavel iz nosu in ust. In, to je najbolj smešno od vsega, kakor hitro je bobnar nehal igrati, se je teh štirideset možakov tudi nehalo tepsti in so nekoliko predahnili. Kakor hitro pa je spet udaril na boben, se je pretep v istem trenutku spet začel in so se vsi ti kordoni, ki sicer med seboj vendar niso bili v prav nobenem sporu, sovraštvu ali nejevolji, tako grozno zravšali, da se je zdelo, da bodo drug drugega še umorili.« Podobno je na bojiščih, kjer »spodbudi trobenta tako obotavljive kot tudi neobotavljive k boju«. Neke noči je bilo posebej razburljivo na Gracarjevem turnu, ki so ga prišli oropat Uskoki. Eden izmed njih se je zataknil ob nogo speče služabnice, »in ona je začela kričati. Pa jo je zagrabil za grlo, da bi ji zadrgnil sapnik, ali da bi ga morda z nožem malo odprl in prezračil. Toda njeno kričanje je slišala gospodarica gradu,« ki je takoj odhitela k služabnici. Vsi so kričali, le gospodarica

je potihoma pobegnila. Nekatere nosečnice se sprašujejo, »kako ostati mirna, ko pa bi najraje zakričala«. ⁵

Ko na obisk pride plemstvo, vaščani streljajo iz mušket, tudi iz »nekaj topov in možnarjev«, konjenica pa vstopa v mesto »ob veselem zvoku trobent in bobnov«. Pride tudi vojaška zasedba s Hrvaškega, z njo »dva piskača in bobnar«, ki igrajo »po turško«. Prizor privabi veliko množico ljudi. Cesarske kolone spremljajo skupine trobentačev, vojaških bobnarjev in še trobentačev. Slišati je pokanje streliv. Naklonjenost, to je podrejenost prebivalstva oblasti, se izraža z gestami, ki jih je slišati; vrstijo se prikloni, povešanje orožja, spet prikloni in plapolanje, šuškanje zastav. Duhovništvo pozdravlja z govori, cesarjevi muzikanti pojejo »slovesni tedeum«. Čisto blizu plemiškega javnega razkošja v Ljubljani pa je več zaporov, in poleg jekov, ki prihajajo od tam, druge povzročajo oblast: »Pod Trančo ali ječo mora vsako noč stražiti stražmojster in štirinajst čuvajev, ki so dolžni vsako uro po vsem mestu klicati ure v nemškem jeziku. Prav tako morajo preprečiti vse ponočne prepire, pretepe in podobno, storilce v pristojno ječo spraviti in vsak nemir udušiti in onemogočiti.« »Če pa te ljubim,« je nekdo zakričal. ⁶

Nekje poteka korakanje v škornjih, drugod drsanje z opankami, spet drugje klonkanje s ceklami, potem prenašanje vreč v žitnici, šumenje v skladišču soli, kovinski udarci v kovačnici, gnetenje v kruharni in skepsa v hiši za tehtanje. Tu so vzkliki trgovcev, izposojevalcev konj in rezgetanje konjev, prošnje beračev in njihovo morda manj slišno, a nič manj pomembno komentiranje sveta, prepiri in pravde, živahna dogajanja pri štacunah, tekoči šum množice, ki se zgrinja na sejem, tako širne množice, »da ne moreš brez velike težave čez trg«.

Rudarji v idrijskem rudniku prav pogosto slišijo škrate ali podzemeljske strahove. Če jih zaslišijo, se imajo za srečne, »ker splošno menijo, da so tam, kjer prebivajo taki duhovi, prav bogate žile. Slišijo tudi, kako delajo in tolčejo, toda na neviden način. Ne trpé preklinjanja Boga, kletev, priseganja, žvižganja,« čeprav je vse to verjetje gotovo »le prazen šum«. A nekdo ga sliši.

Včasih je potres. Tako kot tistega januarja, ko je bil tako hud, da »je bilo slišati tak hud trušč in čutiti tak udarec, kot bi streljali iz trdnjavijskih topov ali kartaun«. V mestu, blizu smodnišnice, je prišlo do požara, so dejali, ampak ni, ampak ljudje so »vpili in napak raznesli po vseh ulicah, ko da se je smodišnica vnela«. Če pride do požara, čuvaj stolpa na ljubljanskem gradu »tolče kar naprej po malem zvoncu«. Medtem le nekaj deset kilometrov stran, v bližini Zagreba, zažgejo »zelo veliko coprnic in hudob«. Čisto potihoma in skrivoma pa na Kranjskem kmetice »napovedujejo preprostim ljudem, kje je izgubljeno ali ukradeno blago, in dajejo nasvete za različne bolezni in druge reči, toda če oblast izve, jih da zapreti in po preiskavi kaznovati. Tako žensko imenuje preprosti človek *boginja*,« očitno nepreprosti človek pa *hudičevka*.

Prebivalce teh krajev, zlasti pa ženske, menda obiskujejo duhovi, in takrat pride do raznoraznih zvočno-besednih izmenjav. Neka ženska je redno srečevala duha in potem vsakič zbolela.

Neprijetna reč je potekala prav pogosto. Enkrat jo je duh celo vrgel na tla »in je nato imela čisto moder hrbet«, ampak potem ji je duhovnik svetoval, naj se vendar resno pogovori z duhom. Izkazalo se je, da je duh prej bil človek, ki je bil nekoč nekaj ukradel, in je bilo treba denar vrniti, da bi se duh pomiril. Ženska je šla zato beračit in je tudi zbrala denar. Drugi ženski, deklici, se je prikazala stara ženska, alias »pošast«. Stvar se je zapletala, dokler deklica ni končno zmolila več očenašev. Neko tretjo žensko je mučila ženska-duh, in sicer tudi tako zelo, da ji je poleg vsega »drugega trpinčenja prikazen z njeno lastno roko prisolila tako hudo zaušnico, da jo je bilo dobro slišati v vsej sobici«. Anita je zadela potovanje v Las Vegas in potem je sredi Celja »zakričala od veselja«. ⁷

Ljudje tu naokoli slišijo krivopete. Ponekod, denimo v Trenti, pravijo, da so »plesale, pele. Lepo se je slišalo s hriba.« ⁸ Na Koroškem, kjer jim rečejo žalik žene, veljajo za »plašne in so se izogibale ljudem«, a jim vendarle na daleč govore nasvete. ⁹ Slišati je, da se je v Reziji želel neki človek poročiti s krivopeto, a mu je dejala, da ga bo omožila le, če jo nemudoma preneha imenovati krivopeta. V zvočnosti imena je več, kot si mislimo.

Nekdo meni, da zna hudič »iz sestavljenega zraka umetelno izdelati tak instrument, da kadar človek govori ali vpije, mislimo, da slišimo kravje mukanje«. Res, tako se je menda pripetilo v Ljubljani, ko je neki človek, poučen v »nenaravni umetnosti«, nekega drugega začaral. Družila sta se ves večer, začarani pa je naposled odšel domov. In kaj so imele tam videti gospodarice hiše? »Spodaj stoji samo neka krava in muka!« Tačas se v staropoganski tradiciji na Istrskem menda pogovarjajo s panjem, ki so ga vrgli na ogenj, kjer počasi tli, oni pa ga medtem hranijo. Slišati je, da je udeleženka MasterChefa Slovenija postala »mamica«. ¹⁰

Tu so lamentatorke, žalovalke, objokovalke. Okrog Vinice v Beli Krajini »za denar najamejo staro žensko, ki mora objokovati mrliča. Le-ta nekako poje, toda čisto žalostno, in našteva vse, kar je pokojni v življenju napravil dobrega in silovitega.« Toda te prakse ne more opravljati kar kdorkoli. Le tiste ženske, ki znajo resnično dobro »tarnati in tožiti«, pokličejo večkrat. Uskoki pri umirajočem bolniku menda »nespametno besedičijo« o angelih in »naposled pridejo z mnogimi slivospevi na dan«. Šolarke so šle v Moderno galerijo, in vsakič ko je ena izmed njih »zakričala besedo ‚čevapčič‘«, so začele risati v svoje skicirke »na eno določeno temo«. ¹¹ Druge šolarke niso šle v galerijo, na koncertu Anike Horvat so bile in prepevale pesem *Ne zdi se mi prav*. ¹²

Ljudje gojijo simpatije »do nekaterih glasbenih melodij«. Potem plešejo. »Kdor ima živahen *humour*, temu bo, kadar se razleže vesela glasba, srce zaigralo od veselja in ga spodbudilo k veseli zabavi. Kdor pa je težke krvi in nravi ali vodénega in vlažnega temperamenta, ta bo sicer rad slišal ljubko melanholizirajoče zvoke lutnje; a bo vendarle tudi, kadar v prešerni družbi zasliši veselo glasbo, zven trobente in udarjanje na boben, občutil veliko zadovoljstvo ob tem in se zabaval skupaj z drugimi, ki so čisto drugače temperirani ali *humorirani*.« Zvočne kompozicije nekako povezujejo: »Od tega pride, da včasih cela družba, najsi je tudi med seboj prav

različnega temperamenta in nravi, vendarle zaradi neke določene prigode ali zvoka usklajeno občuti eno in isto čustvo, predvsem kadar dobra kapljica spodbudi srce.« In res, slišati je srkanje vina in požiranje vina, še požiranja vina, požiranje piva, požiranje vina in piva, zlasti veliko požiranja vina. V gostilni je nekaj »zaropotalo« in »natakarica je zakričala«. ¹³

Če gre za ples ob žegnu, »najamejo mladi, še samski fantje tiste vasi goslače in druge godce in gredo z njimi po kosilu javno na plesišče po stari šegi, namreč na prikladen prostor, od nekdanj navaden, pod milim nebom«. Potem pa, ko »so nekaj kratov zaplesali, mora godec na bas vstati in na vse grlo, kar se da glasno, poklicati neoženjene fante najbližje vasi na ples«. Vsled striktnih pravil, kdo s kom in kdaj in kdaj ne, pogosto pride do hudih preprirov in pretepov. Reč se zdi zabavna, a je resna, kajti ponekod se pobijejo. Ponekod je to znak uspele zabave. Pri Turjaku v spomin na turške vpade redno poteka veselica, kjer tedaj domačini izražajo svojo radost »s streljanjem, gostijami, vriskanjem«. Drugod pa hodijo naokoli in pojejo pred božičem. Ne le za veselje, temveč za denar. Kar dobijo, porabijo za nakup rumenega voska in potem delajo sveče.

Ljudje tukajšnjih krajev so nekako posebej obsedeni s starimi ženskami. Ko na Gorenjskem »pride ženin po nevesto, da bi šel z njo v cerkev k poroki, zapro vrata hiše, v kateri je nevesta. In ko ženinov starešina zahteva nevesto, mu pošljejo staro žensko; le-te pa ne mara in tako mora zgrbančena mamica oditi. Spet mu pošljejo drugo starko, ki je prav tako ‚lepa‘ in ‚mlada‘ ko prejšnja in še grša.« Če pa se na Istrskem »poroči vdovec ali vdova, pridejo stari, mladi in celo otroci ponoči pred hišo ter mu zagodejo z vsakovrstnimi ropotuljami«. Na Vipavskem prav tako »pridejo, če se vdovec poroči, iz soseščine vsi moški z vsakovrstnimi neubranimi instrumenti, kakor s starimi ponvami, kotli, kebljicami ter bijejo po njih, zraven pa vsakovrstne rogove trobijo. Karkoli si utegnejo umisliti in najti, da daje mrkel zvok, grd zven in žalosten ali burkast glas, s tem mu napravijo zasmehljivo godbo, ki se mu razlaga kot sramota in zasmeh. To se dogaja vsako noč, dokler se z njimi ne poravna« za kakšen čeber vina. Tako se dogaja tudi nevestam vdovam.

Tu so kriki rojevanja in rojstva. Na ljubljanskem imajo nekateri celo po štiriindvajset otrok, kar je ženskam gotovo super, kajti potem lahko upravičeno poplesujejo. »Mati, ki rada in pogosto pleše na določeno melodijo, bo otroku, s katerim zanosi, prav zlahka obesila in zapustila takšno veselje do nje«, zagotavljajo. Slišati je, tako je marsikdo prepričan, tudi »hotljive deklina«, ki se zatekajo k raznim rastlinskim koreninam, »da bi fantje za njimi tekli in jim pogasili nečisti plamen. V ta namen zagovoré koren ob določenem času s hudičevimi besedami.« Ženske po prepričanju takratnih intelektualnih avtoritet menda sploh veliko govorijo. »Varovanja skrivnosti pa ne najdemo pri dosti ženskah«, pravijo, »prav malo jih je, zlasti med preprostimi, ki bi se poročile s skrivnostmi. Marsikatera bi bolj lako strpela ogenj v prsih kot kaj dlje ohranila skrivnosti v ustih ali srcu.« Medtem ko naj bi ženske ne znale skrivati skrivnosti, ni skrivnost, da se okrog Tinjana izvajajo ugrabitve žensk in prisilne poroke. Nekje čisto blizu tu pa naj bi ženske bile »zelo srčne, ostre in tako rekoč divje, čeprav je med njimi tudi nekaj

pobožnih in dobrih, ki nam preprečujejo, da bi vsem tem vaščankam dali pečat divjih furij in popadljivih mačk«.

Zvočne prakse in akcije predstavljajo eno najpomembnejših tehnologij v zgodovini vsakdanjega življenja; izvajajo delo današnje ure, telefona, tudi delo napovednikov, moderiranja kulturnih dogodkov in diplomatskih obiskov, predstavljajo preventivo in kurativo, začetek nečesa in konec nečesa drugega. Pride »blaženo 19. stoletje! Koliko si ti že izumilo, koliko si pospešilo kulturo z najrazličnejšimi iznajdbami, z najrazličnejšimi zavodi, naredbami itd. Tam, kjer se je še pred 50imi leti mučilo ubogo poštno kljuse, da je spravilo najpotrebnejše korespondence iz kraja v kraj, kjer so se potniki, – pravi mučeniki svojega časa, tlačili v tesni, nerodni, nepripravni zaboj – poštni voz zvani, tam šviga zdaj zmagonosno urna lokomotiva po železnem tiru. Glasni njen švig vzbuja tudi prebivalce zakotnih vasic iz tisočletnega dremanja, da si manejo zaspane oči, da hočejo videti ta svet, ki tu zunaj leži pred njimi, da se zavedajo, da so i oni baš del tega hrupnega sveta.«¹⁴

Mestne godbe, naroda zaspanost, naroda budnost, ljubezenske slutnje, ljubezenska razočaranja, rojstva in smrti, velike obljube ministrov in njihova mala udejanjenja, gasilska urgiranja in nujnost razvedrila, pesniška zmernost in vpadi dekadentnosti, pregovarjanja v gostilnah in telovadiščih, zvonovi, trači, napovedi kulturnih dogodkov in kulturni dogodki. Zvoki so omamljivi, zapeljivi, mameči, ugodni, jako prijetni, lepoglasni, topli in mehki, včasih pretresajo, včasih so milobni in milorodni in milodoneči, včasih udarjajo na uho, nekateri so resni, resnobni, strpljivi ali prisrčni, polemični, čudni, čutni, lahni, puhli, votli, angeljski ali pa ostudni, zategli in celo dolgozategnjeni, jednakomerni ali raztrgani, ropotni, otrovni, nervni, metalski in elektrizujoči, slikoviti ali šumeči, plakajoči, tihočarobni ali temnožalostni, tužni, turobni ali tajinstveni ali jednovitni, drugi razkošni, krasni, blagoglasni, divni, veseli, presunljivi, blagi, sladki ali černi, brezpomembni ali krepki, kipeči, burni in bučni, hreščeči, siloviti, najjači, zdaj majestetični, zdaj melanholični, tudi veličastni, v vsemiru razprostrirajoči se, nebeški, od lahkokrilih siren ali sokolskih rogov ali živio-klicev, podobni so gromenju in naznanjajo hudo nevihto, včasih so narodni in patrijotiški, spet drugič šmarnični, barbarski ali pač prirodni tuji, včasih pa preprosto zoprni.¹⁵

Slišati je gospodinje. Gospodinje delajo, medtem ko delajo, poslušajo, in to, da poslušajo, je del dela. To počno tudi drugi, ko delajo. »Po zvenku spozna izkušena gospodinja je-li lonec dobro ožgan; kletar izve trkajoč po sodu, kako visoko je napolnjen s tekočino. Zdravnik potrkuje po prsih in po trebuhu in spozna po zvoku je-li so notranji organi v redu in prislušja z ušesom ob telesu, je-li dihajoča pluća in bijoče srce pravilno šumita, ter ti sigurno pove, so li zdravi dotični organi, ali pa bolni, in tudi na tanko določi mesto, kjer ni, kakor bi moralo biti. Potrkavanje in prisluškivanje ali perkutacija in avskultacija sta v novejšem notranjem zdravilstvu najvažniši sredstvi zdravniškega spoznavanja boleznij (diagnoze).«¹⁶ Gradbeni delavci vedo, ker pač poslušajo, da se ima tlačenje betona »vršiti takoj in enakomerno in sicer toliko časa, da dobi zvok udarca poln glas«,¹⁷ vsak pa bi moral vedeti, da je ponarejene kovance

mogoče prepoznati s poslušanjem njihovega zvena, kajti ti »nimajo tako jasnega zvoka«¹⁸ in prav zato »lahko opazuješ, če kaj plačuješ v prodajalnicah, ali če plačuješ davke, kako tvoj kovinasti denar mečejo po mizi, ali za nalašč zato pripravljene kamenite ali kovinaste plošče, da slišijo njihov zvok, da tako spoznajo ravno na zvoku pravi denar od pokvarjenega«. ¹⁹ Tovarna Podravka zagotavlja, da njihove preste prepoznaš po zvoku.²⁰

Slišati je klice k molitvi in molitve. Slišati je ljudi, ki ljudem pravijo, naj poslušajo. Teža, moč, pa tudi vprašljivost rabe glasu ostajajo na Slovenskem konsistentno strukturirani v sakralnih besedilih. Krščanska božanska entiteta je zvočna entiteta in prav s tem je vzpostavljen religijski koncept zagovornika: »Kaj ti more protivnik, če ti je Bog zagovornik«, se glasi retorično vprašanje. Toda to ne pomeni, da je subjekt pridige pasiven, biti mora izjemno pazljiv: »Če bi mi jezik sfaliti ino tebe steo tajiti; Bolje mi je zanemiti, kak gda blazno govoriti.«²¹ Verujoči je v cerkveni instituciji in izven nje opremljen s polarnima zvokovnimi vlogama, ki mu določata prednastavljen način in vsebino zvočenja: glasno slavljenje božanske avtoritete in molk, ki šele vzpostavi potencial božje pomoči.²² Pravijo, da je glas boga »slapov vderjanje, i valov morskih zburkanje«. ²³ Nekdo je vlomil v hišo v Sežani in lastnica je kar »zakričala«. ²⁴ Nekdo je bil na vrtu hiše v Trebčah in lastnica je zakričala »Ej!« in nekdo je pobegnil.²⁵ Drugod vzklikajo: »Lopovi, lopovi!«²⁶

Religijska zvokovna metoda: obrnjenost navznoter, v izgradnjo zvočne kupole, kjer se sveta zvočnost sestavlja, zaobjame, obnavlja in varuje, in navzven, k svojim subjektom. Zvonovi kličejo k molitvi, opominjajo na navzočnost svetega. V ruralnih prostorih ter obdobjih pred nastankom industrijskih in urbanih okolij vzdržujejo zvočno hegemonijo. Poleg topovskih strelav so verjetno najglasnejša zvočnost tistega časa in prostora. Kličejo, a ko kličejo, izrekajo, koga kličejo in koga ne. Prispevajo k zvokovni določitvi kulturne in politične identitete poslušalca ali poslušalke. Ko zvenijo kot element religijskega rituala, določajo, kje tisti, ki ga zvonovi kličejo, je in kje gotovo ni; vzpostavljajo zavedanje o razmerju med tuzemskim-nezadostnim in nebeškim-zaželenim. Medtem je v kinodvorani slišati »značilno oglašanje najmlajših aaaa in mamini odzivi pšš ... ,Pa saj si prej jedel doma!« je bila nad glasnim opominom na lakoto presenečena ena od obiskovalk in si že začela dvigovati majico.«²⁷

Ljudje se tu naokoli včasih napijejo. Nekod se je pripetilo, da je neka ženska »blebetala v pijanosti kakor neumnica«. Potem so jo kaznovali, »da je stala tri ure na sramotnem odru s trlico«. ²⁸ Pijanstvo je hud greh, pravijo pridige, pijanec pa vrag. Človek ima na roki (načeloma) pet prstov, med katerimi je mezinec v tem oziru najpomembnejši, kajti to je prst, s katerim se »ušesa snažé« in ki »pijancu prišepetava k uhu: Quid fecisti?« Da bi se pokesal, ni dovolj, da prizna svoje pijanstvo, temveč mora najprej vedeti odgovor na vprašanje. Kajti ne gre za to, ali je nekaj storil, gotovo je nekaj storil. Problem pa je seveda v tem, da človek utegne pozabiti svoje besede in dejanja v urah pijanosti. Zato mu svetujejo, naj vpraša prijatelje, sosede, kolege, kaj točno je počel, zlasti pa govoril prejšnjo noč, »in povedo ti, koliko kletev, blaznosti, priseg in nečistih reči si zbljuval, kako si psoval sosede, preganjal družino in na nečistočo

hlepel, tako da si vsemu ljudstvu na spačenje bil«. Če mu povedo in se pokesa, ga bo strah boga in sram pred ljudmi, zato ne bo več grešil. Če pa ne, potem ne bo nič drugačen od psa ali mačke, pravijo. Psa ali mačko, če se spotika naokoli in lonec razbije, pa »sluga ali dekla dobro na tistem mestu pretepe in ob črepinje gobec natolče«. ²⁹ Slišati je »žvenket steklenic in šum odpirajočega se piva, vesel ščebet pogovora in cmokanje zadovoljnih jedcev, zgovorne in simpatične sodelavke«. ³⁰

Slišati je sankcije. Kazni za psovanje, kletve in podobne verbalne delikte obsegajo vse od denarnih do hudih fizičnih kazni. V Piranu je kazen za preklinjanje globa, kdor pa »ni plačal globe 3 liber, je bil po izbiri en dan privezan na sramotilni steber ali pa so ga trikrat vrgli oblečenega s pomola v vodo«. ³¹ Kazen za obrekovalca je zvokovna. Kdor obrekuje, mora za kazen »sam sebe oglasiti za prešuštnika ali tatu, mnogokrat pa tudi poleg tega še sam sebe po ‚gobcu počiti‘«. ³² Ponekod se je zgodilo, da je »lažnivi opravljaj izgubil jezik«. ³³ Če kaznjenca postavijo na sramotilni steber, je zvokovno kaznovanje preneseno na prebivalstvo, ki naj ga zasramujejo. ³⁴ Prejšnji dan je »mestni sodnik ozmerjal ljubljanskega meščana; meščanova žena pa je sodniku psovke vrnila in ga javno brezobzirno ozmerjala. V sodni obravnavi na mestnem svetu je sodnik obžaloval svoje besede, bilo mu je oproščeno, tako kot je bil oproščen tudi meščanu neki drugi delikt. Prejkone je za položaj meščank in žensk značilno, da za ženo ni bilo oprostivne. Prisodili so ji sramotilno poljavno kazen; vpričo članov mestnega sveta je morala pasti na tla pred sodnika in ga javno prositi odpuščanja. «³⁵ »To niso ljudje, to so lutke,« pravijo Tožibabe v pesmi *Lutke*.

Slišati je črkarsko pravdanje. Pisava sodeluje z zvočno artikulacijo. Črkarska pravda poteka skupaj z zvokovno, kajti »pri veliki večini slovenskih imen je pravi izraz njih zvoka in pomena edino le s slovensko abecedo mogoč, ko nemški jezik nima črk za slovenski z in ž, italijanski ne za zloge ča, lo, ču, ič itd. in da tedaj pravi zvok in pomen imena, ki je vendar njegovo pravo bistvo, ostane v teh pravopisih ne izražen, ampak popačen«. ³⁶ Zvočno delovanje ne selekcionira med naslovniki, temveč deluje razpršitveno, prostorsko. »Mi ne smemo pozabiti,« pravi časopisje, »da naša veljava stoji in leži z našo narodnostjo, koje glavni znak je domači zvok. «³⁷ Po nekem dogodku poročajo, da so »vsaj enkrat v slovesnej obliki doneli mili zvoki naših pesnij do srca in ušes onih, ki tako slepo prezirajo moč materine besede. Zdi se mi, da so pozabili na svoje nemčurstvo in jih je navdajala ona idealnost, ki jo stvariti more le domovinska ljubezen, ker ponoviti se je morala marsikatera slovenska pesen. «³⁸ Slišati je jezo. »Grmeli so kanoni, donele so bojne trombe, odmevajoče tudi celo do poslednjih slovanskih mej,« poročajo, »a iz ljube slovenske domovine tem resnim, pretresljivim zvokom ustreza — navadno dolgočasno žabje kreketanje! «³⁹ Na prekmurskih ravninah »frfota« 300 metuljev, v Mirni Peči pa »rohni«, zakaj »7000 motoristov se je udeležilo 19. vseslovenskega blagoslova«. ⁴⁰

Slišati je prepevanje himne *Hej, Slovani*, ki je »v hipu potegnila za seboj vsa elektrizirana razvneta srca, da so mogočno doneli zvoki iz tisočev grl. Ko si zrl na to pevajočo množico, tisočev in tisočev, vsi razoglavi kakor na povelje, ko si videl, kako je vsakdo v tej nešteti množici

z vsako kretnjo izražal, kaj čuti.«⁴¹ Drugod »začujejo naša ušesa v tem kraju večne radosti tudi one slavilke, ki se glase v nebeških prostorih od kraja do kraja. — Kako zaželen nam je tu na zemlji slavčekov topeči se spev v pomladnji dobi; kako nas dvigajo v višavo prijetne godbe vbrani zvoki; kacega neizbrisnega spominja nam je človeška pesem, ki je v stanu divjost prerodih v krotkobo.«⁴² Na Dunaju so se zbrali slovenski akademiki »polnoštevilno v avli, a poleg njih mnogo drugih Slovanov. Nemci, ki so slutili, da se nekaj pripravlja, so prišli v velikem številu, večinoma oboroženi s palicami.« Ko je prvi govornik pričel v slovenskem jeziku, »zavrelo je med Nemci, ki so bili zagnali huronski krik in zahtevali, naj nadaljuje nemški. V odgovor jim je bil gromoviti ‚živijo‘ iz slovanskih vrst, nakar je nastalo tako sikanje in žvižganje, pomešano s ‚živijo‘ klici naših dijakov in ‚Pfui‘ klici nemških kulturnonoscev, da je bila avla podobna razburkanemu morju.«⁴³

Zvokovni pojavi postajajo tema znanstvene analize. Strokovnjaki izobrazujejo prebivalstvo. »Od kod neki pride, da si v stanju glas od sebe dati,« sprašujejo: »To dela naprava tvojega grla. Majhen predor, ki v sapnik pelje, dela glas, ko se zrak naglo po njem požene.«⁴⁴ Mehansko delovanje glasu ima družbene in družabne učinke: »Kako žalostna bi bila človeška tovarišija na svetu, kako malo sreče bi uživalo človeško društvo, ako bi ljudje daru ne imeli, si svoje misli vzajemno razodevati in skrivnosti svojega srca prijatlom zaupovati! Kako žalostna bi bila tvoja usoda, prijatelj moj, ako bi med takimi reveži bil, ki so nemi (mutasti) rojeni!«⁴⁵ Neki drugi avtor pa doda, da vse to pihanje in pehanje, ki prihaja iz pljuč, ni namenjeno zgolj produciranju glasov, marveč da te glasove »potem govorila naša razčlenjujejo in predelujejo v glasove slovenskega jezika.«⁴⁶ Slišati je komisarja Stadlerja, ki si je kupil avtomobil in z njim »straši sedaj tudi po Dolenjskem«. Slišati ga je štiri ure – kolikor rabi, da pride od Ljubljane do Novega mesta.⁴⁷

Ljudje razmišljajo o črki *r*. Potem povedo, da je glas *r* v slovenščini nasproten polglasu *l*, »in zavoljo tega se ta dva glasova v našem jeziku nikjer v eno korenično tvorino zvezana ne najde-ta, v ostalih indoevropskih jezikih pa, kolikor jaz o tem soditi morem, le redkokdaj«. Glas *l* zaznamuje nekaj »gladkega«, na primer gladke površine, kot so lice, čelo in dlan, medtem ko stvari, ki so nekako razdrobljene, dobijo v kvalitativnem opisovanju nujno *r* (rižasta, šarasta površina). »Stvari s takšno površino imel je naš narod v psihološkem pogledu za grde, odurne, hrdjave, zato najdemo glas *r* v imenih grdih stvari in grdih lastnostij; med te se štejejo vse, ki so črne (nasprotje je belo), mrak, smrt, gorje, smrad, sramota, siromaštvo, reva, greh, črt, vrag, škrat, šarija (hexerei), čarovnik, vrač, vraža, nadalje vse, kar je surovo, osorno, borno in krlavo.«⁴⁸ Slišati je, da glas *r* najdemo tudi tam, kjer se stvari režejo, krhajo, drobijo. Recimo v odnosu države do *kulture*.

Slišati je ljudi, ki se zgrinjajo v gledališče, kajti »Narodno gledališče bode budilo ljubezen do slovenskega jezika, ono bode najboljša učilnica lepe in čiste slovenščine, in s znanjem jezika prišlo bode tudi spoštovanje lepo donečih milih glasov domovine v take prsi, ki dozdej mrze svoj materin jezik.«⁴⁹ Slišati je ansamble, ki vadijo deklamacijo in zvočno-retorične sposobnosti:

»Deklamacija sploh je spreminjanje glasu, povdarka i mimike po mislih govorenja. Vsak dober govornik mora tudi znati dobro deklamovati, neče li govoriti brez vsega vspeha pri poslušalcih.« Pravijo, da mnogi igralci »hočejo le s kričanjem i mahanjem z roko svojemu govoru kako vrednost pridobiti«. Resnično dober igralec pa »se ne bode zanašal na silo svojega glasu, niti ne bode hotel z nepotrebno gestikulacijo predreti v srce poslušalcev, marveč bode gledal, da prihrani živo moč glasu in primerno mimiko, da bi se jih mogel tim močnejše poslužiti pri mislih, ki so jih vredne«.

Primerna mimika mora sodelovati z glasom: »Glasu primeren pa mora biti tudi izraz obraza, kakor sploh vse obnašanje. Po najnovejših navodih se sme le malo z rokama mahati.« Glas se mora na točno določen način odzivati na vsebino in sentiment, ki ju podaja: »Ni treba niti spominjati, da se mora glas spreminjati tam, kjer je več misli in ognja, kajti hočem li, da kdo nekaj posebno dobro zapopade, mu bodem gotovo glavno izreko silnejši i glasnejši povdarjal. Ravno tako bode strastni izraze svoje strasti živejši i krepkejši, drugi zopet svoja občutja prav počasi i globoko govoril. Mirni lahko počasi napenja organe govorenja i ton ostaja globokejši; nagli pa se mora napenjati i povišuje glas. Vsaka misel i vsaka strast ima poseben takt v govorenju; po tem, kako čutje, kaka strast v duši človeškej nadvladuje, govori počasi, hitreje ali prav naglo.«⁵⁰ Tempo je ključnega pomena: »Ako človek koga pregovarja, govori naglo, v velikih perijodah, ton ter tudi obetanje je živo i nadležno. Žalostni toži po malem v globokem tonu; radost razodevamo v živem i visokem tonu, govorimo hitro, veselo i lahko. Čim več nemirnost misli ali strast raste, tim več se ton povišuje ter je bolj počasen ali hiter, viši ali nizi, bolj nežen ali nevljuden, bolj slab ali pa močen, a postaja če dalje bolj miren in tih.«⁵¹ Doneč in poln glas sta zaželena, momljanje pač ne. Od zunaj se je »zaslišala cirkularka«.⁵²

Ne gre zanemariti, da za igralko veljajo drugačni principi izbiranja: »Teži je razdavati ženske naloge, in dobro je da si regisseur pridobi pri ženskah še večji spoštovanje, nego pri moških. Tudi tu se mora najpred gledati na naravno sposobnost predstavjalke, in nikar naj se ne misli, da je vneta Slovenka tudi dobra igralka: s tem pa ne trdimo, da bi poštena domorodkinja ne mogla tudi izvrstno predstavljati kake glediške naloge. Le regisseurja hočemo opomniti, kako ima biti zbirčen pri ženskih nalogah. Še bolj kakor pri moških priporočamo regisseurju pri ženskah razdavanje nalog na naravni podlagi; kajti deklica ali sploh ženska je na odru še bolj plašna, kakor moški, in težko bo dobro predstavljala osebo, ki ima drug značaj, nego ona sama.«⁵³ Listi šušljajo, kajti nekatere samske ženske pišejo »seznam lastnosti, ki jih hočejo pri bodočem partnerju«.⁵⁴

Enako intenziven je vstop analize zvočnosti in glasov v teorijo glasbe,⁵⁵ poljudno naravoslovlje⁵⁶ ter učne načrte⁵⁷. Posebna pozornost je namenjena zvočnim vidikom potresa,⁵⁸ drugod gromu,⁵⁹ blisku in strelji ter razsvetlenskimi polemikam o sakralnih naukih, in po nekem čudnem naključju so ljudje spet fascinirani z ženskami: »Slišal sem nekedaj staro babo, ki je dejala, da se ogenj, ki ga strela naredi, ne sme gasiti, ker tak ogenj naredi Bog sam, da njegovim naredbam se človek ne sme ustavljati. Mislila je sirota, da je Bog kakor kak ubog človek, kateri

se s kamenom grozi svojemu sovražniku! Kedor kaj tacega misli, greši zoper Boga. Grešnega človeka čaka druga, hujša kazen; njega peče vest uže na tem svetu, a po smerti ga čaka večna nemilost božja. Naša dolžnost je tedaj, da nesrečnežu pomagamo ogenj gasiti, ako ga je tudi strela naredila, — stare babe pa, ki tako berbljajo, zapodimo pri takej priložnosti v kot.«⁶⁰ Dedov ded, deden ded, tla so škripnila, slišati je bilo grgljanje.⁶¹

Zvok postane točka obravnave v medicini⁶² in občega obveščanja o skrbi za zdravje. »Slušni organ je bolj zavarovan zunanjim nevarnostim, nego oko,« pravijo, »zato mu je pa tudi težje pomoči pri boleznih. Zunanja zvončnica, ki sega do bobniča, naj se snaži nakupičenega in posušenega ušesnega masla in varuje tujih reči (graha, fižola, pavole, žužkov itd.). Časi se tudi zapre ušesna troblja, ki sega od golta do bobničeve votline, kar stori, da se nekaj časa težko sliši. Udarci na glavo in močni zvoki (kanonov pok, eksplozije, stope itd.) poškodujejo močno notranje dele ušesa, tako tudi pazljivo poslušanje tenkih in nerazločnih glasov, posebno pri osebah, ki užo težko in slabo slišijo.«⁶³

Učenje osnovnih fizikalnih lastnosti zvoka postane stalen del učnega programa. Toda kaj ko to znanje menda pripomore bore malo k uspešnemu vsakdanjemu in poklicnemu življenju: »Gospodinja zopet ve, koliko metrov prehodi zvok v eni sekundi, a predpasnika si vrezati ne zna, stopalo nogovic pa, ko se raztrga, odreže. Sedanja ponavljalna šola uči veliko, a doseže malo; učila naj bi malo, a tako, da v tem doseže obilo.«⁶⁴ Od zunaj se je zaslišala cirkularka. Sicer pa je pogosto v šolah »največja napaka ta, da se učenci mnogo uče, a malo nauče. Hoče li se učenec naučiti govoriti, mora učitelj molčati. Govori li učitelj več časa in neprenehoma, utruji učence, izcrpi jim pazljivost in besede njegove postanejo prazni zvoki.«⁶⁵ »To je men Liam enkrat razlagal, da to pač dela čudeže, nobenmu zdravniku ni jasn,« je bilo slišati.⁶⁶

V zvokovno disciplino so vpeljani že otroci. Na začetku, ko učitelj preverja prisotnost, »odgovarjajte glasno na svoje ime: Tukaj sem! Prešerno vpiti ne!« Po drugi strani pa »zapijte hvalno pesem tako, da bo veselje«, a »molite ne preglasno ne prehitro, marveč sredno in počasno«. Potem pa, »ko se nauk konča ... tiho čakajte konca«, po tem, ko je pouka res konec, pa »zunaj šole ne vpijte. Truš in hruš ne pristoji šolarjem, marveč divjim ljudem.«⁶⁷ Ko gredo v cerkev, naj otroci hodijo v nekakšni koloni, dva po dva in dve po dve, »fantje naprej, dekleta za njimi, lepo tiho in mirno«. ⁶⁸ Učijo se, da ni lepo obrekovati, »gerdo, nesramno kvasiti, pa tudi poslušati klafanje, ali se nečistim rečem smejeti«, kajti »tudi beseda človeka ubije«. ⁶⁹ Nekdo si grize nohte, slišati je.

Noč, ki ima v evropski zgodovini posebno težo, se počasi razbremenjuje vraževerja ter nemo-gočih zgodb. Otroke učijo, da je bog »vkazal tiho djati, da bi mogli slaje spati. Kdor sovraži nočni mir, on ni človek, on je zver«. ⁷⁰ V nočnem miru se gradi strah, a zdaj je strah, kot berila pojasnjujejo otrokom, »prazna reč, ktere se otroci bojijo, ki ne vedo, da navadno stare babele in pa abotne pesterne otrokom strah napravljajo«. ⁷¹ Obsedenost s starimi ženskami tu ni več trend, ampak celični material.

Slišati je pozive. Da je glas in uho treba vzgajati tudi izven teatra. Če »muzikalično uho« ni kultivirano, »ostane topo in brez pravega pojma za glasbo. Gotovo je veliko ljudi le radi tega nemuzikaličnih, ker niso bili muzikalično vzgojeni. Često se smatra pouk v godbi le za nepotrebni luksus ali celo potrato, koje si ne sme privoščiti. Vendar je to prav napačno naziranje, ki je že marsikoga spravilo ob mnogokatero veselo uro, ob marsikateri iskreni užitek.«⁷² V skladu z ustaljenimi patriarhalnimi strukturami je ta naloga najprej naložena ženskam. Ta vloga ni nova, je pa zdaj, ko sprejema znanstveno argumentacijo, intenzivnejša. »Čudne in škodljive navade z otroci imajo nekatere matere in pestunje«, pravijo. »Da bi otroka raztresle ali pomirile, mu tleskajo pred ušesom z rokami, pihajo otroku v uho ali ga pa prav krepko poljubijo v uho.« To ni v redu, kajti »vse te in one ljubeznivosti so velike oslarije in lahko otroku za vedno pokvarijo sluh.«⁷³ Slišati je: »Whatever it takes, da je človek v redu, pač.«⁷⁴

Slišati je, kako najstnice vadijo klavir, da bi postale meščanke. »Da, katero dekle ni dandanes muzikalično vzgojeno,« piše Elvira Dolinar za revijo *Slovenka*, »vsaj zna skoro vsaka, če drugo ne, vsaj kak Straussov valček, ali kako imenitno polko izvabljeni potrpežljivemu klavirju. Tako dekle je vendar gotovo muzikalično!« Toda Elvira Dolinar ni zadovoljna. Učenje klavirja je prisila, ki najpogosteje škodi vsem vpletenim, pravi. Starši silijo »svoje hčere igrati, ali prav za prav razbijati po klavirju v obup bolj muzikaličnih sosedov in to često še celo pod vodstvom prav dvomljivega učitelja, – da je le ceneje. Vsaj na klavir igrati in nekoliko francosko lomiti mora znati dandanes vsako omikano dekle. Vprašam samo, je-li to breztaktno brezčutno razgrajanje po tipkah res glasba, ali ni marveč najskrajnejša travestija na pravo, umetno, srce in dušo dvigajočo godbo? Skoro si upam trditi poslednje.«⁷⁵

Nastaja poezija. Nekdo »vesla skozi molk jezera, tišino za tišino odstira«,⁷⁶ jezero molči, tako kot molči ves svet pred »meglo, le gosjak včasih obupno zakriči.«⁷⁷ Ko Soča »z gorskih prišumiš dobnav, od doma se mi zdiš poslanka, nesoča mnog mi ljub pozdrav«,⁷⁸ in torej kaj, »kaj neki zgodilo se vodi je zdaj, da mirno šumeča soglasju je raj«,⁷⁹ in torej kako, »kako stoka ostreše pod grozo i silo zimske burje piša.«⁸⁰ Nekje čisto blizu nekdo igra na gosli, »tožeči, proseči in hrepeneči zvoki so zveneli elegiški, lahno in milo v tiho, mirno noč ter se harmonski spajali s tajno, mehko nočno tišino«,⁸¹ tu, čisto blizu tu »to noč zvenijo zvoki, kot bi pela gozdna vila. Menda je ta čarna pesem meni dušo omotila.«⁸² Ob večerih je slišati tiho vtiranje kreme na obraz, rahlo tapkanje, ampak »pomembno je, da najprej sploh ugotovite, kakšen tip kože imate.«⁸³

Po vasi se razlegajo »zjutraj in zvečer vsakovrstni naravni in nenaravni, možni in nemožni zvoki. Naj se je izkazilo še tolikokrat, neutruđen godec ni prejenjal, češ, kdo se bo prej naveličal, jaz trobiti ali godalo nagajati. Psi, kar je bilo bolj muzikalnih, so tulili, hace in murče pa sta stisnila, kadar je stisnil po večerji France klarinet pod pazduho, rep med noge, vrgla ušesa po sebi in cvileč preskakovala kar po dve stopnici, da sta se rešila iz zvočnih valov Francetove godbe pod streho v najskrivnejši kot, kjer sta zastokala in vzdihnili, kadar je dosegel ušesa grozni zvok«,⁸⁴ nenadoma je slišati »zvoke, ki jih je drugače prevpilo glasno cestno življenje«,⁸⁵

drugod zvenijo »ostri pisk lokomotive, brezsapni puh hropečega dimnika, ropot koles, jasni zvok železnih lopotcev ob suvajočih se vozovih«,⁸⁶ drvimmo skož življenje, Marija skož življenje, človeku gre na jok, veter solze odpihne, slišati, slišati.

»V temno noč besne vetrovi«, skož življenje, »z burnim bučanjem udarjajo sunkoma ob ropotajoča, pokajoča vrata, zadivjajo zdajpazdaj v šklepetajoče okence in se zaganjajo z nevdržno tožečim, ječečim vršanjem ob preperle, razpadajoče stene tesnega hleva, da trga plašno mukajoča sivka neprestano rožljajočo verigo«. ⁸⁷ Kjer so zvonovi, noč tu ni nikdar tiha, »v letnem žaru, v megleni jeseni in divji pomladi se razliva« zven trnovskega zvonu, zvonovi povesod, »slušam jih, čarobne glase«. ⁸⁸ Josip Tomišek v članku *Četrto stoletje slovenskemu slovstvu na braniku* ugotavlja: »Znamenito je, da so se pesniki v tej prehodni dobi, ko so skušali čimbolj povzdigniti svoj glas, prav radi spominjali *zvonov* in *zvonjenja*; saj ima zvon res — v mestu seveda ne — čudno moč do človeškega srca.« ⁸⁹ Okoliške prebivalce AKC Metelkova motijo hrup žurerjev in tisti mladi, ki »ne kažejo interesa za kulturne vsebine centra«. ⁹⁰ S cerkve Srca Jezusovega na Metelkovi je slišati donenje zvonu. Vsako uro.

V pesmi *Zvon in sercé* buči, razgreva, zvon deluje na slušalca vitalizacijsko. Zbuditi iz pasivne držē. Nekakšnega anemičnega prenašanja vsakdana. Kaj se dogaja? Aktivacijska turbulenca, osciliranje, prižiganje in ugašanje, življenje tu živi prek življenja zvonov. Toda »v hipu si želim peruti, / da bi švignil do neba; / ali v hipu duša čuti. Da je k tlam priklenjena«. ⁹¹ Poslušalca je groza. »Kdaj li hrepenenje moje rešnjega dočaka dne?« ⁹² Tuzemsko življenje temeljno nezadostno, prazno, nezveneče? Čakaj, kaj se dogaja? Ideološka podstat religijskega zvonu deluje na svoj prepustni subjekt. Zvenenje zvonov: poslušalca v negativ: ideal *rešnjega dne* zbujen, poslušalec, in s tem vsa njegova realnost, postavljena v vertikalno strukturo. Pasivizira, odmaknjena od poslušalčeve vsakdanje realnosti, ki je vedno socialna in ekonomska. Da se srce polni in razgreje z zvenom zvona, aktivira. Prav v aktivaciji je protiaktivacijsko. Ideološka struktura, ki jo prenaša zven cerkvenega zvonu, ne zbuja borbenega ali kritičnega duha; nasprotno, obnavlja subjekt, ki hrepeni po nečem, česar tu ni, v zvočno-izkustvenih razmerah pasivne podrejenosti in podrejenosti aktiviranju pasivnosti. V pesmi, kjer pesnik-poslušalec glorificira zven cerkvenega zvonu, razkriva breme nezmožnosti, ki mu ga nanaša zven cerkvenega zvonu. Muzikalnost je v teh prostorih za življenje neznosna. Senzitivnost, upor proti drsenju, izpahnjena misel, najhujše zamisljivo. Gentrifikacija je tu, kljub vsem ugovorom, pravzaprav skrivoma dobrodošla, ker onemogoča mesto, to se pravi, onemogoča muzikalnost.

Glavni kritiški tok je obupno razjarjen. Govora je o ‚smešni prikazni dekadentizma‘: »Dekadenčna pesem, dekadencična slika, dekadencična skladba — to so stvari, katerih dušno zdrav človek pojmiti ne more.« ⁹³ Pri dekadencični pesmi nekateri pogrešajo »povsem onega trdnega okostja, ki bi združevalo besede v pravo celoto. Dekadentu so najljubši nenavadni efektni izrazi, v skladbi pa vlada anarhija, govor se razvija in razburja nervozno in občutljivo.« ⁹⁴ Dekadenčna pesem je »kakor jecljanje blaznega«, polno »vriskajočih jokov«, ⁹⁵ sploh ko se pojavi, spet in spet in spet — glas pesnice: »Mislite si zdravega človeka, ki govori o svojih načrtih in